

Міністерство освіти і науки України
Дрогобицький державний педагогічний університет
імені Івана Франка

ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ
ЗАХІДНИХ ЗЕМЕЛЬ УКРАЇНИ
У ПЕРШІ ПОВОЄННІ РОКИ
(1944–1953)

¹²⁵⁶
 ¹²³³**1996**
ЛЬВІВ-ТОРУНЬ
LIHA-PRES
LIHA-PRES 2021

УДК 94(477.8):394]«1944/1953»

П 42

**Рекомендовано до друку вченою радою Дрогобицького
державного педагогічного університету імені Івана Франка**

(протокол № 7 від 20 травня 2021 р.)

**Рекомендовано до друку вченою радою
Запорізького національного університету**

(протокол № 10 від 25 травня 2021 р.)

Рецензенти:

Білан Сергій Олексійович – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародних відносин і суспільних наук Національного університету біоресурсів і природокористування України;

Лазурко Лідія Миколаївна – доктор історичних наук, доцент, доцент кафедри історії України Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

**Повсякденне життя населення західних земель України у
П 42 перші повоєнні роки (1944–1953) : колективна монографія / відп.
ред. В. Ільницький. Львів – Торунь : Liha-Pres, 2021. 380 с.**

ISBN 978-966-397-231-2 (Ліга-Прес)

У запропонованій монографії представлено окремі аспекти повсякденного життя населення Західної України у перші повоєнні роки. Зокрема висвітлено щоденне життя селянства, учителів, школярів, українських повстанців і підпільників, переселених і депортованих осіб тощо. Окремі студії присвячені історіографії проблеми.

Представлені у монографії дослідження можуть бути корисним для науковців, учителів, студентів, учнів, та усіх, хто цікавиться питаннями історії України ХХ ст.

УДК 94(477.8):394]«1944/1953»

ISBN978-966-397-231-2 (Ліга-Прес)

© В. Футала, В. Баран, Г. Стародубець,
О. Малярчук, Р. Давидюк, А. Жив'юк, В. Старжець,
М. Галів, О. Свійонтик, М. Ярушак, В. Ільницький,
Н. Ільницька, Л. Вовк, В. Міщанин, В. Сергійчук,
Ю. Артимишин, І. Соляр, О. Калішук, Ю. Каганов,
В. Гулай, В. Старка, Б. Баран, 2021

© Liha-Pres, 2021

**Ministry of Education and Science of Ukraine
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University**

**EVERYDAY LIFE OF THE POPULATION
OF THE WESTERN LANDS OF UKRAINE
IN THE FIRST POSTWAR YEARS
(1944–1953)**

¹²⁵⁶
¹²³³ Lviv-Torun
Liha-Pres
LIHA-PRES 2021

UDC 94 (477.8): 394]"1944/1953"

P 42

**Recommended for publication by the Academic Council
of Drohobych State Ivan Franko Pedagogical University**

(Minutes № 7 of May 20, 2021)

**Recommended for publication by the Academic Council
of Zaporizhzhya National University**

(Minutes № 10 of May 25, 2021)

Reviewers:

Bilas Serhiy Oleksiyovych – Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of International Relations and Social Sciences, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine;

Lazurko Lidiya Mykolayivna – Doctor of Historical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of History of Ukraine, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.

**Everyday Life of the Population of the Western Lands of Ukraine
P 42 in the First Postwar Years (1944–1953):** Collective Monograph / ed. V. Ilnytsky. Lviv – Torun: Liha-Pres, 2021. 380 p.

ISBN 978-966-397-231-2 (Liha-Pres)

The proposed monograph presents some aspects of everyday life of the population of Western Ukraine in the first postwar years. In particular, the daily life of peasants, teachers, schoolchildren, Ukrainian insurgents and underground, displaced and deported persons, etc. Separate studies are devoted to the historiography of the problem.

The research can be useful for scientists, teachers, students, pupils, and all who are interested in the history of Ukraine of the twentieth century.

UDC 94 (477.8): 394]"1944/1953"

ISBN 978-966-397-231-2 (Liha-Pres)

© V. Futala, V. Baran, G. Starodubets,
O. Maliarchuk, R. Davydiuk, A. Zhyvyuk, V. Starzhets,
M. Haliv, O. Sviontyk, M. Yarushak, V. Ilnytskyi,
N. Ilnytska, L. Vovk, V. Mishchanyn, V. Serhiichuk,
Y. Artymyshyn, I. Soliar, O. Kalishchuk, Y. Kahanov,
V. Hulay, V. Starka, B. Baran, 2021
© Liha-Pres, 2021

З М І С Т

Західноукраїнські реалії ХХ ст. у сучасних повсякденнознавчих студіях (<i>Василь Футала</i>).....	9
Стан торгівлі, споживання і побут населення (<i>Володимир Баран</i>).....	32
Повсякденне життя партійно-радянської номенклатури західноукраїнських областей у період пізнього сталінізму (середина 1940 – початок 1950-х років) (<i>Галина Стародубець</i>).....	47
Насадження соціалістичної моделі виробництва в сільському господарстві західноукраїнського регіону (1944–1953) (<i>Олег Малярчук</i>).....	75
Повсякденне життя вчителів Рівненщини в умовах протистояння між радянською владою і українським підпіллям (1944–1953) (<i>Руслана Давидюк, Андрій Жив'юк, Володимир Старжець</i>).....	111
Повсякдення школярів західних областей України (1944–1953): вибрана сучасна історіографія (<i>Микола Галів, Олександра Свйонтик, Марія Ярушак</i>).....	143
Особливості облаштування побуту націоналістами Карпатського краю ОУН (1945–1954) (<i>Василь Ільницький, Наталія Ільницька, Лілія Вовк</i>).....	172
Сталінські вибори на Закарпатті (1946–1953): плановані результати і виборчий ритуал (<i>Василь Міщанин</i>).....	200
Депортації західноукраїнського населення після Другої світової війни (<i>Володимир Сергійчук</i>).....	246

«Нікому ніякого діла не було до нас. Приїхали, ходіть по селах і шукайте, де можете поселитись». Повсякдення українців, депортованих з Польщі до УРСР 1940–1950-х рр. (<i>Юлія Артимишин, Ігор Соляр</i>).....	278
Повсякдення волинян у повоєнні роки: окремі аспекти ідеологічного тиску (за матеріалами газети «Радянська Волинь») (<i>Оксана Каліщук</i>).....	297
Трансформація святково-обрядових практик в умовах радянської індоктринації Західної України (друга половина ХХ ст.) (<i>Юрій Каганов</i>).....	317
Матеріально-побутове становище населення західних областей України (1944–1953) (<i>Василь Гулай</i>).....	338
Знищення релігійних символів на території Східної Галичини у 1939–1953 рр. як елемент боротьби з національною пам'яттю (<i>Володимир Старка, Богдан Баран</i>).....	359
Список скорочень.....	377

CONTENTS

Western Ukrainian Realities of the Twentieth Century in Modern Everyday Studies (<i>Vasyl Futala</i>).....	9
The State of Trade, Consumption and Life of the Population (<i>Volodymyr Baran</i>).....	32
Everyday Life of the Party-Soviet Nomenclature of the Western Ukrainian Regions during the Period of Late Stalinism (mid-1940s – early 1950s) (<i>Galyna Starodubets</i>).....	47
Planting a Socialist Model of Production in Agriculture of Western Ukrainian Region (1944–1953) (<i>Oleh Maliarchuk</i>).....	75
Everyday Life of Teachers in Rivne Region in the Conditions of Confrontation between the Soviet Authorities and the Ukrainian Underground (1944–1953) (<i>Ruslana Davydiuk, Andriy Zhyvyuk, Volodymyr Starzhets</i>).....	111
Everyday Life of Schoolchildren in the Western Regions of Ukraine (1944–1953): Selected Modern Historiography (<i>Mykola Haliv, Oleksandra Sviontyk, Maria Yarushak</i>).....	143
The Peculiarities of the Arrangement of Life by the Nationalists of the Carpathian Region of the OUN (1945–1954) (<i>Vasyl Ilnytskyi, Nataliya Ilnytska, Liliia Vovk</i>).....	172
Stalin’s Elections in the Transcarpathia (1946–1953): Planned Results and Election Ritual (<i>Vasyl Mishchanyn</i>).....	200
The Deportations of the Western Ukrainian Population after the Second World War (<i>Volodymyr Serhiichuk</i>).....	246

"No one cared about us. Arrived, go to the villages and look where you can settle down". Everyday life of Ukrainians Deported from Poland to the USSR in the 1940s and 1950s (<i>Yulia Artymyshyn, Igor Soliar</i>).....	278
Everyday Life of Volyn Settlers in the Postwar Years: Some Aspects of Ideological Pressure (according to the materials of the newspaper "Radyanska Volyn" ("Soviet Volyn")) (<i>Oksana Kalishchuk</i>).....	297
The Transformation of Holiday and Ritual Practices in the Conditions of the Soviet Indoctrination of the West of Ukraine (second half of the XXth century) (<i>Yurii Kahanov</i>).....	317
Material and Living Conditions of the Population of the Western Regions of Ukraine (1944–1953) (<i>Vasyl Hulay</i>).....	338
The Destruction of Religious Symbols on the Territory of Eastern Galicia in 1939–1953 as an Element of Struggle against National Memory (<i>Volodymyr Starka, Bogdan Baran</i>).....	359
The List of Abbreviations.....	377

ЗНИЩЕННЯ РЕЛІГІЙНИХ СИМВОЛІВ НА ТЕРИТОРІЇ СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ У 1939–1953 рр. ЯК ЕЛЕМЕНТ БОРОТЬБИ З НАЦІОНАЛЬНОЮ ПАМ'ЯТТЮ

Виклики, що стоять перед сучасною незалежною Українською державою, в останні роки актуалізували проблематику дослідження історичної пам'яті. Сьогодні з'являються усе численніші наукові праці, у яких розглядаються та аналізуються ті чи інші аспекти цього явища. Українці як бездержавна нація упродовж тривалого часу, у різні способи, намагалися зберегти відомості про власне минуле, щоб не розчинитися у бездонному океані багатонаціональних імперій, до складу котрих входили. У цьому контексті, актуальним є вивчення досвіду збереження історичної пам'яті сільським населенням Східної Галичини, що відобразилося у численних релігійних пам'ятках. Збереження та популяризація цього історико-меморіального комплексу допоможе не лише відтворити різноманітні аспекти минулого краю, але й окреслить відповідні ідеологічні маркери для прийдешніх поколінь, які нададуть їм змогу не втратити національної ідентичності у сучасному глобальному світі.

Процес суспільно-політичних, соціально-економічних і духовних перетворень у Східній Галичині неодноразово ставав предметом наукових досліджень кількох поколінь вітчизняних та іноземних істориків.

Можемо виокремити праці Б. Боцюрківа, В. Войналовича, О. Лисенка, Ю. Шаповала, В. Ільницького та ін. Механізми впровадження радянської ідеології на теренах Східної Галичини проаналізовано у студіях Т. Джадта, С. Єкельчика, Т. Снайдера. Попри значний науковий інтерес до вивчення процесу трансформації духовного життя населення Східної Галичини, питання боротьби з релігійними символами залишається поза увагою науковців. Можемо констатувати, що лише придорожні та сільські хрести, стали предметом дослідження митців й архітекторів, у контексті вивчення їх художньої цінності. Сподіваємось, що пропонована публікація приверне увагу фахівців до означеного сегменту історичного минулого краю.

Впровадження радянської моделі укладу повсякденного життя на теренах Східної Галичини супроводжувався не лише суспільно-політичними та соціально-економічними перетвореннями, але й значною мірою зачепив духовні підвалини життя місцевого селянства. Антирелігійна кампанія більшовиків зробила значні тріщини у фундаменті ціннісних орієнтирів автохтонного населення. Насадження радянської ідеології передбачало повний демонтаж усіх символічних місць, що в той чи той спосіб нагадували про героїчне минуле українського народу, його боротьбу за незалежну державу. Вибір теми статті зумовлений тією обставиною, що попри здавалось би наявність значної кількості публікацій, присвячених історії західноукраїнського регіону, на сьогодні нема наукового дослідження, присвяченого боротьбі радянської влади з релігійними символами зазначеного періоду.

Мета публікації полягає у вивченні та відтворенні цілісної картини боротьби органів радянської влади з релігійними символами на території Східної Галичини у 1939–1953 рр. Реалізація вказаної мети передбачає опис особливостей духовного життя сільського населення регіону, розкриття ролі релігійних пам'яток для збереження історичної пам'яті українців Східної Галичини, простежити сутнісну та структурну трансформацію антирелігійної кампанії органів радянської влади, що, зрештою, призвела до руйнування значної кількості релігійних пам'яток.

Дослідження процесу боротьби органів радянської влади з релігійними символами на території Східної Галичини опиралося на загальнонаукові принципи об'єктивності та історизму, які реалізовувалися шляхом застосування проблемно-хронологічного, статистичного, аналізу й синтезу та інших методів наукового пошуку.

У кожному суспільстві у тією чи іншою мірою точаться суперечки про контури пам'яті про минуле. Мексиканський історик Енріке Флорескано зауважував: «Якщо для правителів реконструкція минулого є необхідним знаряддям домінування, то для переслідуваних і пригноблених вона є свідченням власної ідентичності та силою, яка утримує при житті прагнення до свободи та незалежності»¹¹⁶⁴.

¹¹⁶⁴ Шацька Б. Минуле – Пам'ять – Міт. Чернівці : Книги – XXI, 2011. С. 60.

Кілька століть українське селянство залишалося чи не єдиним носієм національних традицій. Останній головнокомандувач УПА В. Кук, у вступі до монографії «Колгоспне рабство», написаної взимку 1951–1952 рр. в умовах підпілля, резюмував: «писати про долю українського селянства протягом нашої історії означало б писати історію українського народу, бо саме українське селянство, зовсім відмінно від селян багатьох других народів, становило основне ядро української нації, було головним творцем української історії»¹¹⁶⁵.

Сільське населення Східної Галичини, прагнучи зберегти відомості про важливі для них історичні події, не маючи змоги за посередництва фахових істориків писати історичні хроніки, витворило власну культуру створення символічних релігійно-меморіальних пам'яток – хрестів-фігур. Із запровадженням християнства на українських землях, хрести все більше проникали у повсякденні релігійні практики місцевого населення.

Символ хреста – важливий складник у системі вірувань українців. Згідно з цими віруваннями, під час другого пришествя Спасителя над кожним гробом просіяє дивним світлом хрест. Це сіяння буде чудесним знаком воскресіння і преображення для спочилих. Тому позбавлення людини хреста в народі розумілося майже як прокляття, позбавлення надії на майбутнє воскресіння. Без хреста, поза освяченим місцем, ховали здебільшого самогубців. Хрести поступово змінювали язичницькі ідоли, що стояли на роздоріжжях. Їх встановлювали на місцях зруйнованих поганських храмів і капищ¹¹⁶⁶. Як обереги, хрести у полях чи перехрестях доріг ставилися у тих місцях, де, за віруваннями селян, дуже шкодила нечиста сила¹¹⁶⁷. Бургомістр м. Львова Б. Зіморевич зазначав, що звичай встановлювати придорожні хрести на насипних курганах повинен у

¹¹⁶⁵ Кук В. Колгоспне рабство. Львів : Центр досліджень визвольного руху, 2005. С. 9.

¹¹⁶⁶ Книш А. Що приховують придорожні хрести. URL: <https://photo-lviv.in.ua/scho-pryhovuyut-prydorozhni-hresty/> (дата звернення 15.01.2021).

¹¹⁶⁷ Сумцов Н. Ф. Культурные переживания. *Киевская старина*. 1889. Т. 30. Июль. С. 65.

мандрівників пробуджувати «пам'ять про свого Спасителя, який є дорогою і брамою для перехожих»¹¹⁶⁸.

У Східній Галичині хрести часто встановлювали при в'їздах до сіл чи містечок. Папський нунцій Ф. Руджієрі, в описі життя польського королівства від 1565 р., так пояснював виникнення цієї традиції: «Коли пан хотів заснувати село чи місто, то наказував найперше поставити у голому полі хрест, у місці, що буде призначено на майдан, і вбити в цей хрест стільки цвяхів, кілька має бути літ вільних від чиншу, данин або роботи. Тоді кожному вільно осідати й будуватись на цьому місці, а потім щороку витягають по одному цвяхові з хреста, поки їх усіх не витягнуть, – щойно тоді починають платити чинш панові, який означив наперед, з обов'язком робіт»¹¹⁶⁹.

Зазвичай хрести у полі слугували межовими знаками, зокрема у Галичині таке їх використання відоме з XV ст.¹¹⁷⁰.

Можемо стверджувати, що з плином часу у галицьких селян зароджується певна культурна традиція встановлення та вшанування сакральних пам'ятників, коли релігійні символи встановлюються на пам'ять про якусь важливу подію у родині, громаді, чи навіть у цілій окрузі, або «за відпущення гріхів». Кожен хрест або «фігура» стояли у чітко визначеному місці, мали своє значення і призначення: на обійсті чи в полі як оберіг; на подяку Господу Богу та як офіра у важливих справах; на межах населеного пункту для захисту від хворіб, епідемій, або щоб мандрівників не чіплявся блуд; біля водоймищ, на роздоріжжях або у сакральних чи історичних місцях. Існувало таке повір'я: для того, щоб господарство добре розвивалося, потрібно поставити у полі хрест, викопати у селі три колодязі і дати у церкві грошей на три служби за здоров'я¹¹⁷¹.

Обов'язково знаки були підписаними. Зазвичай написи на пам'ятниках виконувалися староцерковною, або чисто народною мо-

¹¹⁶⁸ Zimorowicz B. *Historia miasta Lwowa, krolestw Galicyi i Lodomeryi stolicy*. Lwow, 1835. S. 199.

¹¹⁶⁹ Opis Polski przez Fulwiusza Ruggieri w roku 1565. *Relacye nuncyuszów apostolskich i innych osob o Polsce od roku 1548 do 1690*. Berlin – Poznań : Wydanie biblioteki polskiej w Paryżu, 1864. T. 1. S. 129–130.

¹¹⁷⁰ Широцький К. Надгробні хрести на Україні. *Записки Наукового товариства імени Шевченка*. 1908. Т. LXXXII. Кн. II. С. 12.

¹¹⁷¹ Сумцов Н. Ф. Культурные переживания. *Киевская старина*. 1889. Т. 30. Июль. С. 64.

вою зі збереженням народної стилістики і орфографії. Придорожні хрести зазвичай кам'яної форми, на кам'яній кубоподібній формі, розмальованій олійними фарбами синього, жовтого, зеленого, червоного і золотого кольору¹¹⁷². За кольором хреста, можна було визначити, причину установки хреста. Так, фігура поставлена для виконання обітниці, зазвичай фарбувалася у синій чи зелений колір. Чорний чи червоний хрест встановлювався на місці вбивства, або там де знаходили убитого¹¹⁷³. Здебільшого такі хрести були заввишки 3–4 метри, а відтак додатково могли слугувати зимовими орієнтирами для подорожніх, хто користувався польовими дорогами, чи в умовах недостатньої видимості.

Поширеним у селах Східної Галичини був звичай на свято Трійці, або як називали у народі «Зелені свята», процасійно молитися біля польових хрестів за добрий урожай та відвернення стихійних лих.

З середини ХІХ ст. у селах Східної Галичини встановлюються меморіальні знаки на честь скасування панщини. Зазвичай такі хрести підписували «Се знам'я святого Христа поставлене на пам'ятку знесення панщини 3-го мая 1848 року»¹¹⁷⁴. Як писав І. Франко: «з дня 3 (15) мая обходить наш народ по многих селах пам'ятку знесення панщини... По скасуванню панщини ставили хрести і під ними закопували панщину у вигляді фляшки з горілкою»¹¹⁷⁵. Такі хрести зазвичай ставили в центрі села й обсаджували трьома липами. І там, де зараз тих хрестів вже немає, а зберігся підмурівок і хоча б одна стара липа, ви можете бути певні, що на цьому місці був колись «хрест свободи»¹¹⁷⁶.

¹¹⁷² Колцуняк Г. Народні хрести в Коломийщині : матеріали до української етнології. Львів : Накладом Наукового товариства імени Шевченка, 1919. Т. ХІХ–ХХ. С. 217–218.

¹¹⁷³ Сумцов Н. Ф. Культурные переживания. *Киевская старина*. 1889. Т. 30. Июль. С. 65.

¹¹⁷⁴ Книш А. Що приховують придорожні хрести. URL: <https://photo-lviv.in.ua/scho-pryhovuyut-prydorozhni-hresty/> (дата звернення 15.01.2021).

¹¹⁷⁵ Франко І. Що то була панщина? *Іван Франко. Зібрання творів у п'ятдесяти томах*. Київ : «Наукова думка», 1985. Т. 44. Кн. 2 : Економічні праці (1888–1907). С. 495, 500.

¹¹⁷⁶ Михалик В. Долина пелюсткових хрестів. URL: <https://zbruc.eu/node/38213> (дата звернення 15.01.2021).

У другій половині ХІХ ст. встановлено чимало «хрестів тверезості» на знак того, що чоловіки у селах відмовлялись від вживання алкоголю. Найбільше таких хрестів встановлено у період між 1874–1895 рр., коли Львівську митрополію УГКЦ очолювали митрополити Йосиф Сембратович та Сильвестр Сембратович. На цей час припадає проведення численних священничих місій тверезості по парафіях. Метою місій було відновлення братств тверезості, а з ними – і загальносуспільної тверезості. Зокрема у с. Карлів поблизу Снятина 26 січня 1875 р. відбулися урочисті похорони горілки. У дійстві взяло участь понад 50 священників і стільки ж процесій. Отці відправили соборну Службу Божу, а опісля освятили два пам'ятні хрести. Потім процесія пішла на місце «похорону». У викопану яму кілька священників кинули велику банку з горілкою, яку засипали землею, і зверху поставили хрест. На протилежному кінці села провели аналогічний похорон горілки і поставили іншого хреста¹¹⁷⁷.

Біля храмів ставили хрести на пам'ять про релігійні реколекції та місії. Зокрема, 2 жовтня 1938 р. відбулося урочисте встановлення дубового хреста у м. Бережани поблизу греко-католицької дерев'яної церкви ХVІ ст., що на околиці міста, на честь 950-ліття хрещення русі¹¹⁷⁸.

Потрібно зазначити, що більшість кам'яних хрестів не були виготовлені у селах, де встановлювалися, а привозилися із віддалених сіл, де були відповідні майстерні. Відтак поставити хрест, було доволі вартісною процедурою, оскільки потрібно було витратити кошти не лише на виготовлення самої фігури, але на її логістику і встановлення.

На території Східної Галичини народні каменеобробні осередки розташовувалися у селах Демня, Нараїв, Городниця, Город та ін.¹¹⁷⁹. Дерев'яні хрести виготовлялися і на Коломийщині¹¹⁸⁰.

¹¹⁷⁷ З минулого села Карлова. *Станиславське слово*. 1943. 15 серпня. Ч. 33 (98). С. 6.

¹¹⁷⁸ Бережанська парохія. *Діло*. 1938. 15 жовтня. Ч. 229 (15030). С. 8.

¹¹⁷⁹ Кузенко П. Традиції хресторобної культури в Україні. *Мистецтвознавство України*. 2009. № 10. С. 302.

¹¹⁸⁰ Колцуняк Г. Народні хрести в Коломийщині : матеріали до української етнології. Львів : Накладом Наукового товариства імени Шевченка, 1919. Т. ХІХ–ХХ. С. 217.

Таким чином, сакральні пам'ятки в галицьких селах слугували виразниками релігійних почуттів місцевого населення, несучи водночас місію збереження пам'яті про важливі події.

У міжвоєнний період ХХ ст. українські сакральні пам'ятки стають предметом політичного протистояння між українцями і поляками. Зокрема, на могилі українського січового стрільця, похованого в с. Колиндяни на Чортківщині, встановили хрест з українським написом. Восени 1930 р. невідомі злочинці зруйнували цей хрест. На всі звернення української громади до польської поліції з проханням знайти винуватців, не було жодної реакції¹¹⁸¹. Натомість коли 19 січня 1933 р. під час освячення води 30-літня селянка із с. Білий Потік на Чортківщині, зняла польський національний прапор, із хреста поблизу місця освячення води, її за вироком суду засудили на 1 рік ув'язнення¹¹⁸².

У вересні 1939 р. сакральні пам'ятки Східної Галичини спіткало нове випробування. Із початком Другої світової війни західноукраїнські землі увійшли до складу УРСР, а відтак і СРСР. Поступово у регіоні розпочалася тотальна радянізація. Така трансформація відчутно позначилася на долі багатьох людей, руйнуючи усталений спосіб життя, ламаючи традиції тощо. У таких умовах, частина сільського населення, здебільшого декласовані елементи та пристосуванці, вітали соціалістичні перетворення, інша частина, переважно прихильники радикального українського націоналізму, не сприймала радянської дійсності, домінуюча ж більшість людей зайняла вичікувальну позицію та чекала рекомендацій з боку церкви.

Зміни моделі щоденного життя запропонованих радянською владою на новоприєднаних територіях передбачали встановлення державної монополії на всю гуманітарну сферу. Підпорядкувавши всі освітні, наукові, культурні інституції, офіційна влада розпочала процес трансформації духовного життя з метою формування нового радянського світогляду громадян. Як зазначає історик О. Лисенко: «одним із принципів функціонування радянсько-більшовицької

¹¹⁸¹ Руйнують хрести. *Діло*. 1930. 2 грудня. Ч. 268 (12634). С. 5.

¹¹⁸² За зневагу польської держави. *Діло*. 1933. 7 травня. Ч. 114 (13353). С. 5.

держави було неухильне і послідовне викорінення опозиційності будь-яких громадських інституцій чи окремих осіб»¹¹⁸³.

Основні завдання «культурної революції» у західноукраїнському селі були безпосередньо пов'язані з подальшим успішним впровадженням соціалістичного способу життя. «Звільнення від релігійного задурманення буде сприяти на селі розвитку колективізації, а звідсіль зростанню добробуту селян» – йшлося в одній із пропагандистських брошур. Далі автори посібника з атеїстичної пропаганди зазначали: «релігійність селянства має під собою ще й досі ґрунт в економічному укладі сільського господарства та культурному на-задництві населення. Церква пустила глибоке коріння в сільській побут. З моменту народження (хрестини) до самої смерті й далі після неї (поминки). При проведенні антирелігійної пропаганди, все це повинно бути взято до уваги»¹¹⁸⁴. Методи впровадження «радянської духовності» влучно описав М. Горький, зазначаючи, що в людях: «... сильно сидить традиція – штука, яку словами не швидко проб'єш... Проти емоцій має бути висунута така ж зарядка, така ж енергія і така ненависть... Справа не в тім, щоб ламати церкви, а в тому, щоб люди забули про церкви, щоб туди ніхто не ходив – ось чого треба добиватися»¹¹⁸⁵.

Галицькі селяни були добре обізнані зі ставленням більшовиків до релігійних символів. Навесні 1936 р. мешканці с. Орхівці, що поблизу Підволочиська, стали свідками, як за Збручем, у с. Голохвости більшовики розбирають муровану церкву¹¹⁸⁶. Митрополит А. Шептицький, у 1935 р. звернувся до вірних з постановням «Острога перед загрозою комунізму», у котрому застерігав селян: «Хто допомагає комуністам у їх роботі, навіть чисто політичний, зраджує Церкву... Хто допомагає комуністам у переведенні їх планів т. зв. Народного чи людогого фронту зі соціалістами і радикалами, зраджує свій народ». Далі духовний лідер греко-католиків наголошує:

¹¹⁸³ Лисенко О. Церковне життя в Україні 1943–1946. Київ, 1998. С. 274.

¹¹⁸⁴ Збірник матеріалів по антирелігійній пропаганді та організації гуртків «Безвірника» на селі. Дніпропетровськ, 1928. С. 5.

¹¹⁸⁵ Горький М. Речь на открытии II всесоюзного съезда союза воинствующих безбожников. *Собрание сочинений в тридцати томах*. Москва: Государственное издательство художественной литературы, 1953. Т. 25: Статьи, речи, приветствия 1929–1931. С. 34–36.

¹¹⁸⁶ Затирають сліди віри... *Діло*. 1936. 15 березня. Ч. 59 (14307). С. 5.

«Від початку християнства не було на світі ніякої секти, ані релігії, ані політичної партії, яка б у такій мірі була ворожою для Божого Об'явлення і для всякої релігії, та особливо для релігії Ісуса Христа і Його Св. Церкви. Большевики мають за найголовнішу засаду знищення церкви». Додатковими аргументами шкідливості більшовизму, Патріарх визначає їх економічну політику. Зокрема, владики наголошує: «З комори кожного християнина виберуть до останнього сотика того дрібного капіталу, що має той селянин. Він міг би заробити хоч би 100 карбованців, – і ті 100 карбованців перейдуть у кишеню большевиків, а бідний селянин майже не спостереже, коли і як»¹¹⁸⁷.

Проте серед галицьких селян знайшлися і ті, хто доволі активно почав втілювати антирелігійну політику більшовиків. Голова тимчасового управління м. Скалат Тернопільської області, у жовтні 1939 р., інформуючи другого секретаря ЦК КП(б)У М. Бурмистренка про настрої місцевого селянства, серед іншого писав: «є випадки, коли хрести з церков познімали». Проте, далі автор документу зазначав, що «це все ми виправили»¹¹⁸⁸. У Станіславській області восени 1939 р. один із військових політруків під час політичних мітингів закликав ламати хрести, чим викликав явне незадоволення селян¹¹⁸⁹.

У с. Михайлівка Борщівського повіту Тернопільської області завідувач оргінструкторським відділом І. Коломієць та інструктор повітового комітету ЛКСМУ П. Гавриленко 10 січня 1940 р. самовільно домоглися скликання волосного комітету, де прийняли рішення до 12 січня провести націоналізацію будинку монастиря і виселення монахів, а також націоналізації домашнього устаткування та цінностей. 11 січня при виселенні монахів, у монастирі с. Михайлівка, згадані чиновники своїми діями викликали незадоволення місцевих мешканців, внаслідок чого були побиті члени волосного комітету В. Мороз і П. Гойда. Розпорядженням керівництва Терно-

¹¹⁸⁷ Шептицький А. Острога перед загрозою комунізму. Унів, 1936. С. 8.

¹¹⁸⁸ Центральний державний історичний архів у м. Львові (далі – ЦДІАЛ). Ф. 859. Оп. 1. Спр. 10. Арк. 30.

¹¹⁸⁹ Державний архів Івано-Франківської області (далі – ДАІФО). Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 32.

пільського ОК КП(б)У монахам БУЛО повернуто цінності і їх знову поселено в займані доти приміщення¹¹⁹⁰.

У березні 1940 р. Політбюро ЦК КП(б)У розглядало питання «Про факти самоправства в деяких районах Львівської області. В резолюційній частині Політбюро ЦК КП(б)У практика грубого порушення норм соціалістичного законодавства рішуче засуджува-лася¹¹⁹¹.

Не бажаючи йти на різке загострення ситуації, керівництво західних областей УРСР закликала своїх підлеглих виважено впроваджувати антирелігійні заходи, наголошуючи, що це питання постійно має перебувати у полі зору секретарів РК КП(б)У.

На початку 1940 р., під час однієї із нарад з активом, голова Тернопільського обкому КП(б)У наголошував, що «під час антирелігійної пропаганди не можна переносити механічні форми і методи антирелігійної роботи. Буде неправильно, якщо ми зараз розпочнемо насаджувати клітини войовничих безбожників. Ви знаєте, що релігійний фанатизм ще сильно живе. Неможливо одразу всю цю справу поламати, і вийти з лекцією чи є Бог, чи нема. Потрібно розпочинати здалека, читати людям лекції з фізики, астрономії, природничих наук, перебудовувати поступово. Наприклад в обласному центрі була прочитана лекція про дарвінізм. Низці вчителів це не сподобалося. Потрібно виваженіше підходити, цікавитися настроями населення, вивчати побут населення. Наприклад в Пробіжнянському районі поблизу райцентру насипаний великий курган з хрестом. Коли я запитав секретаря, що це таке, він відповів, що кілька років тому тут вбили українця, і місцеві йому насипали пам'ятник. Насправді це націоналісти спорудили пам'ятник вбитим петлюрівцям. 17 вересня в них велике свято, а недалеко секретар РК І. Тягнирядно цього не знає, в нього під носом збираються тисячі людей і правлять молебні та вивішують петлюрівський прапор»¹¹⁹².

Секретар Станіславського обкому КП(б)У М. Груленко, під час наради з партійним активом області наголошував: «на фронті

¹¹⁹⁰ Державний архів Тернопільської області (далі – ДАТО). Ф. П 1. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 17.

¹¹⁹¹ Шаповал Ю. І. Україна 20–50-х років: сторінки ненаписаної історії. Київ : Наукова думка, 1993. С. 258.

¹¹⁹² ДАТО. Ф. П 1. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 167.

релігійному, нам потрібно вести виважену роботу з роз'яснення суті релігійної політики радянської влади, щоб ми могли попереджувати виступи що мали місце. Потрібно використовувати більш гнучкі форми агітаційної роботи. У нас бракує сил, лише за допомогою армії можна провести ту роботу, яку ми проводимо. Також потрібно провести відповідну підготовчу роботу з обласним партійним активом»¹¹⁹³.

Про відсутність організованої антирелігійної роботи у західних областях України доповідав керівництву НКВС СРСР заступник наркома внутрішніх справ УРСР М. Горлинський¹¹⁹⁴. Зазначимо, що питання трансформації духовного життя сільського населення Східної Галичини постійно перебувало під контролем органів НКВС.

18 липня 1940 р. в оперативному повідомленні 2-го відділу УДБ УНКВС по Львівській області зазначалося, що «з часу приєднання західних областей пройшло вже 10 місяців, за нинішніми часами і подіями термін цілком достатній, щоб з корінням вирвати стару психологію, принаймні у більшості»¹¹⁹⁵.

З другої половини 1940 р. антирелігійна кампанія у селах Східної Галичини активізується. Із шкільних приміщень вилучили всі ікони та розп'яття, повісивши натомість портрети В. Леніна та Й. Сталіна¹¹⁹⁶. Одночасно із проведення антирелігійних мітингів, організації танців у клубах під час посту, тощо, прихильники радянської влади взялися активно руйнувати придорожні та сільські хрести та «фігури»¹¹⁹⁷. У с. Чесник Рогатинського району Станіславської області невідомі знищили три придорожні кам'яні хрести. Селяни підозрювали у цьому діянні місцевих комсомольців¹¹⁹⁸.

Щоб зберегти пам'ятки від руйнування і актів вандалізму, віруючі переносили їх на церковні подвір'я та кладовища, в окремих випадках переховували у лісах.

¹¹⁹³ ДАІФО. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 32.

¹¹⁹⁴ Митрополит Андрей Шептицький у документах радянських органів державної безпеки (1939–1944 рр.). Київ : Українська Видавнича Спілка, 2005. С. 130.

¹¹⁹⁵ Там само. С. 158.

¹¹⁹⁶ ЦДАЛ. Ф. 201. Оп. 1. Спр. 36. Арк. 49в зв.

¹¹⁹⁷ Там само. Арк. 17 зв.

¹¹⁹⁸ Там само. Ф. 201. Оп. 1. Спр. 38. Арк. 42 зв.

Щоб зупинити таку практику збереження сакральних пам'яток, 15 січня 1941 р. Тернопільський облвиконком КП(б)У прийняв постанову про впорядкування кладовищ в містах і селах. Згідно з текстом документа, церкви заборонили опікуватися станом кладовищ, а відповідальність за їх впорядкування покладалася на виконкоми сільських рад¹¹⁹⁹.

Описуючи духовне життя мешканців Східної Галичини в умовах радянського тоталітаризму, нунцій Орсеніго у листі до Секретаря Стану кардинала Мальйоне, повідомляв: «...пропаганда безбожників розгортається досить інтенсивно, але досі без серйозних результатів. Народ залишається вірним своїй релігії, а в боротьбі з безбожниками жінки відзначаються ревністю і відвагою; вони без вагання виходять назустріч пропагандистам атеїзму й виганяють їх з місцевості»¹²⁰⁰.

Руйнування традиційної духовності галицького селянства привели до того, що чимало прихильників та представників радянських органів місцевого самоврядування із відступом більшовиків у червні 1941 р., були страчені місцевими жителями¹²⁰¹.

Із відступом з території Східної Галичини більшовиків у червні 1941 р. духовні митарства селян не припинилися. У складному протистоянні радянського тоталітаризму та духовного світогляду села наступило нетривале затишшя перед великою бурею. Лідер греко-католиків, передбачаючи прийдешні події, ще влітку 1940 р. зазначив: «радянська влада скоріше або пізніше розгромить нашу церкву. ...все діло, над яким я жертвовно працював через усі літа лежатиме в руїні»¹²⁰².

Релігійна політика нацистів визначалася лише видимою толерантністю до релігійних потреб місцевого населення. В її основі лежала теза А. Гітлера: «Ми повинні уникати, щоб одна церква за-

¹¹⁹⁹ ДАТО. Ф. Р-1833. Оп. 1. Спр. 30. Арк. 23.

¹²⁰⁰ Митрополит Андрей Шептицький: життя і діяльність : документи і матеріали 1899–1944. Львів : Свічадо, 1999. Т. 2 : Церква і суспільне питання. Кн. 2 : Листування. С. 907.

¹²⁰¹ Підгайчани у боротьбі за волю України : історично-мемуарний збірник. Тернопіль : Видавництво «Горлиця», 2000. С. 49.

¹²⁰² Гайковський М. Греко-католицька церква як чинник українського державотворення (1946–1996). Берестейська унія (1595–1996) : статті й матеріали. Львів : Логос, 1996. С. 40.

довольняла релігійні потреби великих районів, кожне село має бути перетворене на незалежну секту, яка воліє вірити в Бога по-своєму»¹²⁰³.

У Генерал-Губернаторстві розпорядженням Г. Франка створено окремий відділ у церковних справах на чолі зі співробітником гестапо. Одночасно контроль над діяльністю УГКЦ здійснював окремий відділ служби безпеки (СД) в церковних справах, очолюваний у Львові гауптштурмфюрером Г. Кнором¹²⁰⁴.

Поступово у селах Східної Галичини почало налагоджуватися релігійне життя. На початку липня 1941 р., під час проголошення акту про відновлення Української державності, в селах Галичини насипалися символічні могили, на яких встановлювалися хрести. У с. Ямелівці на Львівщині селяни влітку 1941 р. поставили три хрести, на яких були написи: «По щасливім переході німецько-польської війни», «По щасливім побуттю села під большевиками», «По звільненню України від більшовиків»¹²⁰⁵. У с. Дмитровичі на Львівщині 17 серпня 1941 р. відбулося національно-церковне свято, під час якого урочисто було перенесено хрест із храму до приміщення школи¹²⁰⁶.

У донесенні німецької поліції безпеки за жовтень 1941 р. серед іншого зазначалося, що «в районах окупованих німецькими військами, ставлення до церкви слід оцінити як надзвичайно позитивне. Реставрація церкви почалася майже всюди, і, як тільки з'являються священики, відбуваються Служби Божі, які характеризуються численними відвідуваннями»¹²⁰⁷.

Повернення на терени Східної Галичини радянської влади викликало певне сум'яття в духовному середовищі. Настрої вірян до-

¹²⁰³ Веденеев Д. В., Лисенко О. Є. Релігійні конфесії України як об'єкт оперативної розробки німецьких і радянських спецслужб. *Український історичний журнал*. 2012. № 4. С. 109.

¹²⁰⁴ Андрухів І., Лисенко О., Пилипів І. Станіславська (Івано-Франківська) єпархія УГКЦ крізь призму століть: історико-релігійний аспект : наукова монографія. Надвірна, 2010. С. 233.

¹²⁰⁵ ЦДІАЛ. Ф. 201. Оп. 1. Спр. 38. Арк. 59 зв.

¹²⁰⁶ Перенесення хреста з церкви до школи. *Львівські вісті*. 1941. 30 серпня. Ч. 19. С. 2.

¹²⁰⁷ Косик В. М. Україна в Другій світовій війні у документах. Львів, 1998. Т. 2 : Збірник німецьких архівних матеріалів (1941–1942). С. 32.

волі влучно описують слова єпископа-помічника І. Лятишевського: «наші розрахунки на перемогу німців над радянським Союзом зазнали невдачі, і ми вирішили на перших порах виконувати розпорядження радянської влади, очікуючи, що буде далі»¹²⁰⁸.

А. Шептицький під час зустрічі з духовенством 22 липня 1944 р. говорив «все в руках Бога». Він вірив, що радянська влада змінить ставлення до духовенства¹²⁰⁹.

Уповноважений у справах релігійних культів при РНК УРСР підполковник НКВС С. Даниленко у доповідній записці від 30 серпня 1944 р. категорично застерігав від будь-яких акцій проти УГКЦ у Західній Україні, доки буде жити її предстоятель. Серед іншого автор документа відзначав: «Вплив митрополита Шептицького і авторитет серед віруючих і духовенства уніатської церкви в Західній Україні – величезні. Без перебільшення можна сказати, що такого безумовного авторитету і впливу не має жоден із голів церковних течій у СРСР. Цьому, у великій мірі сприяли специфічні традиції уніатської церкви, її міцна внутрішня дисципліна, сформована в боротьбі спочатку з православ'ям, потім польськими римокатоликами, майже монопольне становище уніатської церкви в Східній Галичині, а також релігійність широким мас, особливо в селах. Після возз'єднання Західноукраїнських земель з УРСР, в умовах непевності й тривоги перед наступом безбожництва, уніати консолідувались, західники і східняки притихли, замирились»¹²¹⁰.

Із смертю Митрополита А. Шептицького 1 листопада 1944 р. для греко-католиків знову «обернулася картка історії» і розпочалася нова сторінка стосунків із радянською державою.

На звільнених від нацистів територіях Східної Галичини більшовики одразу намагалися запровадити такий спосіб урядування та суспільний лад, який був у Радянському Союзі до війни¹²¹¹. Відтак супутником насадження радянської свідомості стала активна анти-

¹²⁰⁸ Андрухів І., Лисенко О., Пилипів І. Станіславська (Івано-Франківська) єпархія УГКЦ... С. 269.

¹²⁰⁹ ДАЛО. Ф. П-3. Оп. 1. Спр. 71. Арк. 18.

¹²¹⁰ Боцюрків Б. Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939–1950) / пер. з англ. Н. Кочан ; за ред. О. Турія. Львів : Вид-во Укр. Католиц. ун-ту, 2005. С. 68.

¹²¹¹ Джадт Т. Після війни. Історія Європи від 1945 року / пер. з англ. Катерини Зарембо. Київ : Наш Формат, 2020. С. 193.

релігійна кампанія, спрямована передовсім на знищення тих символів, що нагадували місцевим селянам про їхнє минуле, слугували національними індикаторами.

На початку літа 1944 р. Тернопільський ОК КП(б)У видав вказівку секретарям РК КП(б)У зняти хрести з «курганів, встановлених українськими націоналістами». 30 червня 1944 р. секретар Тербовлянського РК КП(б)У повідомляв, що на виконання зазначеного розпорядження, 19 червня 1944 р. в усіх селах району проведена роз'яснювальна робота, під час якої були присутні місцеві священики. За його словами, парох с. Сороцьке заявив, що ці хрести встановлені націоналістами з «порушенням наших законів». Подібну заяву зробив настоятель із с. Ілавче. Далі автор документа зазначав, що «населення віднеслося до цієї акції байдуже, протестів з приводу демонтажу христів не було». Відтак, на території району, у всіх селах «хрести з курганів познімали», та встановили обеліски з написами «Борцям за Радянську Україну». На тих курганах, що ще залишилися хрести будуть зняті упродовж 2–3 днів¹²¹². Подібна практика на той час не набула активного поширення.

27 вересня 1944 р. ЦК ВКП(б) після заслуховування доповіді завідувача відділу пропаганди і агітації ЦК КП(б)У К. Литвина, секретаря Львівського обкому КП(б)У І. Грушецького і секретаря Тернопільського обкому КП(б)У І. Компанця про політичну роботу серед населення західних областей УРСР, констатував серйозні недоліки у масово-політичній роботі серед місцевого населення. Керівникам західних областей рекомендували мобілізувати політико-ідеологічні ресурси для пришвидшення радянізації краю¹²¹³.

Натхненні безбожницькою пропагандою, радянські службовці у пориві антирелігійної боротьби іноді вдавалися до вчинення кримінальних злочинів. 30 жовтня 1944 р. поблизу с. Городок Заліщицького району Тернопільської області, завідувач райконтори «Заготскот» М. Івашков, побачивши при дорозі березовий хрест, прикрашений вінком із квітів, зупинив підводу, підійшов до нього та зняв з нього вінок. Потім підбіг до однієї із жінок, що працювали

¹²¹² ДАТО. Ф. П-25. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 41.

¹²¹³ Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК (1898–1986). Изд. 9-е доп. и испр. Москва, 1985. Т. 7. (1938–1945). С. 526–531.

в полі, і запитав, хто поставив хреста. Не дочекавшись відповіді, застрілив її з автомата. Після цього його попутники з автоматів розстріляли двох інших жінок, що випадково стали свідками злочину. У результаті службової перевірки, злочинців виключили з лав КП(б)У та притягнули до кримінальної відповідальності¹²¹⁴.

Наведені факти мали, на щастя, не масштабний характер, оскільки радянська влада не вдавалася до подальших радикальних антирелігійних кроків. У доповідній записці секретаря Золочівського РК КП(б)У Львівської області зазначалося, що на кінець 1945 р. «по селах району до цього часу стоять бандерівські могили з хрестами, з яких лише знято тризуби»¹²¹⁵.

8 березня 1946 р. у м. Львів радянська влада інспірувала проведення церковного Собору УГКЦ, під час роботи якого частина духовенства проголосила про приєднання греко-католицьких парафій до Російської православної церкви. Ця подія викликала широкий резонанс серед віруючих, проте більшість селян намагалися підтримати своїх парохів та зберегти храми і релігійні пам'ятники.

Новий наступ на духовне життя галицьких селян розпочався у 1948–1949 рр., що було пов'язано із хвилею колективізаційних процесів у регіоні та черговим витком впровадження радянського способу життя у краї. Заступник голови РМ СРСР К. Ворошилов рекомендував обмежити активну діяльність релігійних спільнот та відкриття нових культових споруд. Подібні дії він порівнював із роздмухуванням тліючої головні. У цей час в Україні у владних колах почала ширитися думка, що робота уповноважених у справах релігійних культів має спрямовуватися на руйнування релігії та церкви, і що це все має відбуватися таємно від віруючих та духовенства¹²¹⁶.

25 квітня 1949 р. Станіславським ОК КП(б)У видано директиву № 02/150, у якій наказували секретарям РК КП(б)У демонтувати релігійні символи на території районів¹²¹⁷.

¹²¹⁴ ДАТО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 113. Арк. 82.

¹²¹⁵ Там само. Ф. П-3. Оп. 1. Спр. 218. Арк. 203.

¹²¹⁶ Одинцов М. Хождение по мукам 1939–1954. *Наука и религия*. 1990. № 8. С. 19–21.

¹²¹⁷ ДАІФО. Ф. 388. Оп. 1. Спр. 8. Арк. 145.

Чернелицький РК КП(б)У Станіславської області листом від 16 червня 1949 р. повідомляв ОК, що на виконання депеші розроблено план, зняття всіх хрестів та ліквідації каплиць на полях, дорогах, а також хрестів, винесених за огорожу церков. Як зазначено у документі, «болісної реакції місцевого населення не буде, оскільки молодь не надає цьому особливого значення»¹²¹⁸.

Секретар Кутського РК КП(б)У Станіславської області повідомляв ОК КП(б)У, що на території району є 31 капличка, 30 з яких періодично використовуються. У документі зазначено, що 21 капличка розташована поблизу доріг, 10 – біля культових споруд. На території району зафіксовано 105 хрестів. У справі ліквідації хрестів, зазначав, що «у першу чергу зносяться ті, що розташовані поблизу шкіл та клубів. Згодом приступимо до демонтажу тих, що розташовані поблизу доріг та на території приватних садиб»¹²¹⁹.

Практика руйнування релігійних символів викликала значне незадоволення селян, через що пам'ятки здебільшого перестали руйнувати публічно, віддаючи перевагу нічним вилазкам прорадянських активістів. Саме на цей час припадає найбільша кількість зруйнованих релігійних символів у селах Східної Галичини.

Щоб зберегти пам'ятки від знищення, частина селян переносили хрести та фігури на свої обійстя, іноді ховаючи їх у господарських приміщеннях.

З відновленням незалежності Української держави сакральні символи були повернені на свої місця, а більшість зруйнованих – відновлені.

Можемо констатувати, що упродовж кількох століть галицькі селяни витворили цілу культуру збереження історичної пам'яті за посередництва релігійних символів. В епоху середньовіччя хрести виконували суто символічну функцію означення меж землеволодінь та орієнтирів на шляхах. Згодом сакральні символи почали використовуватися для вшанування пам'яті зруйнованих воєн сіл та містечок. У ХІХ ст. хрести виконували роль збереження пам'яті про визначні події краю, як, скажімо, ліквідація кріпацтва.

Частина сакральних знаків ставилася у полях та селах як офіра всевишньому для того, щоб добре велося господарство, що по-

¹²¹⁸ ДАІФО. Ф. 388. Оп. 1. Спр. 8. Арк. 173.

¹²¹⁹ Там само. Арк. 145.

родило певну обрядовість із їх вшанування, особливо під час святкування Трійці.

З приходом радянської влади на терени Східної Галичини, одним із напрямів насадження нового світогляду стала боротьба з релігійними символами. Якщо у перші тижні активних поборників релігії вище партійне керівництво стримувало, то з середини 1940 р. розпочинається цілеспрямована політика знищення цих пам'яток, щоб якомога швидше зруйнувати пам'ять про минуле. Найперше сакральні пам'ятки були вилучені зі шкільних приміщень та прилеглих до освітніх закладів територій, щоб молодь не піддавалася «шкідливому впливу релігії». На перешкоді реалізації задуманого став початок німецько-радянської війни.

Нацистські окупанти не надавали особливої уваги антирелігійній боротьбі, що дало змогу на якийсь час відновити зруйновані символи, а подекуди встановити нові меморіальні знаки, присвячені вшануванню пам'яті жертв радянського терору.

Із поверненням у 1944 р. радянської влади розпочалася нова хвиля боротьби із релігійними символами. Як результат, у селах Східної Галичини, значна частина пам'яток була зруйнована, проте частину вдалося врятувати завдяки небайдужості людей.

Із відновленням незалежності України, більшість цих пам'яток, були повернені на свої місця, чи відновлені. Це свідчить про те, що тоталітарній ідеології не вдалося витіснити історичну пам'ять мешканців Східної Галичини.

Поданий у публікації матеріал лише окреслює напрями майбутніх історичних досліджень сакральних пам'яток Східної Галичини у контексті вивчення регіональних аспектів формування історичної пам'яті.

*Володимир Старка,
Богдан Баран*

Наукове видання

**Повсякденне життя населення
західних земель України
у перші повоєнні роки
(1944–1953)**

Літературний редактор – Г. Шестакова

Технічний редактор – Т. Шутова

Макетування та верстка – Н. Ковальчук

Дизайн обкладинки – А. Юдашкіна

Редагування англomовних текстів – Т. Лазуткіна

Видавництво «Ліга-Прес»

Вул. Кастелівка, 9, Львів, 79012, Україна

Вул. Любіцька, 44, Торунь, 87-100, Польща

Надруковано у видавництві «Ліга-Прес»

Здано до друку: 26 травня 2021 року.

Наклад 150 примірників

Scientific publication

**Everyday Life of the Population
of the Western Lands of Ukraine
in the First Postwar Years
(1944–1953)**

Literary editor – G. Shestakova

Technical editor – T. Shutova

Layout – N. Kovalchuk

Cover design – A. Yudashkina

Editing English texts – T. Lazutkina

Publishing house "Liha-Pres"
9 Kastelivka str., Lviv, 79012, Ukraine
44 Lubicka str., Toruń, 87-100, Poland

Printed by the publishing house "Liha-Pres"
Passed for printing: May 26, 2021.
A run of 150 copies.